

קבר לתיעוד

”עם הספר” וספריותיו¹

משה פלאי

מאמר זה של יוחנן פלוסר (הארץ, ”תרבות וספרות”, 20.9.2019) העלה בעיה חמורה בתחום שמירת המורשת התרבותית שלנו, והיא מציאת ספרייה מכובדת שתיאור לאכסן ספריות שלמות של ”אנשי הרוח הגדולים”. עם כל האהדה למחבר הכואב את כאב היחס המשפיל לספריית חוקר דגול, ראוי להצביע על עשרות ומאות ספרים המתגלגלים על ספסלי השדרות בראש חוצות ואין להם מבקש, כמתועד ברשימותיו המלבכות של אברהם בלבן באותו מדור בהארץ (לדוגמה ב־1.11.2019), ובמאמרים אחרים (כגון מאמר הביקורת של רות אלמוג על הספר **שי ליוסף קפלן**, הארץ, ”תרבות וספרות”, 27.9.2019), החוזרים ומבכים את גורל ילדיהם של חוקרים ומרצים ואנשי ספר שטרחו ועמלו במשך שנות דור לאסוף ספריות מובחרות במדעי היהדות ובמדעי הרוח, ועתה אין להן דורש. על כן יש בעלי ספריות שמנסים לפנות אל ספריות אוניברסיטאיות בארץ ובחו”ל בהצעה לתרום את ספריותיהם, אך האפשרויות הקיימות מועטות. זו פעולה ארוכה ומייגעת הדורשת התמדה וגמישות ורצופה אכזבת לא מעט.

ברצוני לספר על ניסיוני שלי בנושא זה.

לפני שנים אחדות התחלתי להעביר חלקים מארכיוני לספריות ולמכוני מחקר בארץ ובחו”ל. התחלתי בארכיון מקוטלג לפי נושאים ומחברים של גזרי עיתונים בספרות עברית שנדפסו במדורי הספרות של עיתונים ישראליים ואחרים משנות השישים עד שנות התשעים. האוסף, שכלל אלפי מאמרים ספרותיים וביקורות ספרים שאספתי ושמרתי במשך כארבעים שנה, נשלח לפני שנים למרכז ללימודים עבריים ויהודיים שבאחוזת ירנטון, אוקספורד. הוא השלים את הארכיון שמכר הביבליוגרף ג’ [גצל] קרסל בזמנו לירנטון.

תרומה אחרת הייתה החומר הביוגרפי והביבליוגרפי שהכנתי לספרי על התרבות העברית באמריקה, שנשלח לארכיון ההיסטורי היהודי בסינסינטי. כמו כן שלחתי חומר ארכיוני רב לגנזים: מכתבי סופרים וחוקרים שהגיעו אל שולחני כעורך כתב העת

1 גרסה קודמת של רשימה זו נדפסה במוסף ”תרבות וספרות”, הארץ, ב־18.10.2019. תגובות נוספות על מאמרו של יוחנן פלוסר פרסמו יוסף דן (27.9.2019) ודוד בלומברג (4.10.2019).

הספרותי לסופרים צעירים ניב והירחון המצויר למשפחה, שיצאו בהוצאת ההסתדרות העברית באמריקה, שבה עבדתי בשנות השישים של המאה הקודמת. בשנים האחרונות טרחתי לאתר ולמצוא בית לספרייתי ולארכיון שלי, שכללו מאות ואלפי פריטים. לפני שנתיים שלחתי למכון הקשרים שבאוניברסיטת בן-גוריון בנגב את ארכיון הסופרים והספרות שבניתי במשך שנים רבות (בהיקף של 34 קופסאות קרטון גדולות). את ספריית ההשכלה שלי ובה למעלה מאלפי פריטים של ספרות מקורית, צילומי כתבי יד, כתבי עת, ומהדורות נדירות שנאספו במשך השנים בספריות מחקר ברחבי תבל תרמתי השנה לספריית ארן שבאוניברסיטת בן-גוריון (64 קופסאות). וכארבעים קופסאות של ספרי ביקורת וספרות עברית חדשה תרמתי לאוניברסיטת מרכז פלורידה שבה אני מלמד ובה ניהלתי את התוכנית למדעי היהדות במשך למעלה משלושים שנה. לפני שנים אחדות תרמתי אוסף ספרים מצולם של ספרות הדאיזם במאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה, נושא שכתבתי עליו בספרי עידן ההשכלה, לספריית אוניברסיטת פלורידה.

במבט לאחור, כסיכום ולקח לעמיתים בעלי ספריות: לא הייתי מצליח למצוא בית לארכיון ולספריית ההשכלה בלא עזרתם של עמיתים בתחום ההשכלה שטרחו והמליצו על אימוץ הארכיון והספרייה באוניברסיטה שבה הם מלמדים. כמה וכמה חוקרים ומרצים מלמדים את ספרות ההשכלה באוניברסיטת הנגב, ומובטחני שהחומר ששלחתי ימצא לו דורשים.

עם הניסיון שרכשתי יש לי גם הצעה ל"עם הספר": להקים מאגר של ספרים עבריים כדוגמת מאגר ספרי יידיש שהוקם באמהרסט, מסצ'וסטס (Yiddish Book Center, Amherst, MA), לאכסן ספרים במקום להשליכם, ולאפשר לספריות ציבוריות ולספריות במכללות החדשות להשלים את החסר בספריותיהן.

על ספרים וארכיונים

מתן ברזלי

אני זוכר את הפעם הראשונה שראיתי אותה, עירומה, כרך על כרך, מונחת בקרן זוויית בדירה שכבר רוקנה מכל ספריה. האנציקלופדיה העברית. זה היה לפני כמה שנים, ומאז נפגשנו לא מעט בדירות עזובות, בפינת רחוב רטובה, או על גבי לוח מודעות: "למסירה: אנציקלופדיה עברית". שורת הכרכים שעיטרה כל ספרייה מכובדת, מפעל אדירים שהושקעו בו משאבים אין קץ, מוטלת היום ברחובות ואין מי שייקח אפילו בחינם. והיא לא לבד. לצידה מונחות סדרות של אנציקלופדיות וספרים בכרכים בודדים מכל הסוגים והסוגות. בכולם הושקעו תעצומות נפש, כספים ושנות חיים, וכל אלה התנפצו במאה העשרים ואחת אל מול המציאות האינטרנטית המהירה, הממשק הזמין והנזיל שהופך את העותקים הקשיחים – לא תמיד אבל במקרים רבים – מנכס לנטל. מדי פעם אני נקלע לדירות של חוקרים ומלומדים שעזבו את העולם בשיבה טובה, והמדפים על קירותיהם מתפוצצים מעושר ספרותי. לרוב מדובר בספרי יסוד קלאסיים וחשובים, כאלה שזעירים רבים היו שמחים לעטר בהם את ספריותיהם הפרטיות שנמצאות בתהליך בנייה מתקדם. אבל כאן מגיעה הדילמה: אף אחד איננו רוצה ואיננו מסוגל לקחת את הכול; מאידך המשפחה מעדיפה במקרים רבים לשמור על הספרייה כיחידה אחת ולא לפזר אותה. אז מה עושים? לעיתים רחוקות מתמזל המזל והספרייה עוברת כפי שהיא למכללה חדשה שבדיוק קמה, למכינה קדם צבאית או למכון מחקר, כמו אלה שצצים כפטריות אחרי הגשם, אבל אלה מקרים נדירים. פתרון אחר: חלק מהיורשים, אלה שמבינים את המצב לאשורו, מדפיסים אקס-ליבריס מיוחד לזכר בעל/ת הספרייה ומזמינים את הציבור לקחת. זו הנצחה יפה מאוד בעיני. אבל גם אלה יישארו בסוף עם חלק גדול מהספרים, אפילו עם רובם. ואז מה?!

עם כל הצער שבדבר, ועם כל הסנטימנט העז שיש לי לספרים ולבעלי ספריות, האמת צריכה להיאמר. אין היום ערך בשמירת ספריות אישיות גדולות כפי שהן, ואין טעם בשמירת עותקים אין-ספור בספריות ציבוריות. לשימור הספרייה כמכלול יש ערך סנטימנטלי. הוא רלוונטי לבני המשפחה שהכירו את המנוח/ה, לסטודנטים ולמלומדים שמכירים את משנתו/ה, את ספריו/ה, אבל שימור לדורות – זה חלום לא מציאותי. בעידן שבו ספרים נסרקים ומועלים למאגרי מידע מקוונים יש לברך על כך שמוסדות ציבור עוד שומרים עותקים קשיחים. הספרייה הלאומית, למשל, שומרת לרוב ארבעה עותקים מכל ספר, וכדברי המשורר: יותר מזה אנחנו לא צריכים.

צריך גם להודות ביושר: לא כל ערך סנטימנטלי אישי ראוי ויכול להישמר לדורות. הציפייה של יוחנן פלוסר (הארץ, 17.9.2019) מהספריות הציבוריות אינה בת ביצוע. זיכרונותיו העזים כילד מבתיים ומספריותיהם של הוגו ברגמן, גרשם שלום וש"י עגנון

– יש בהם חן ועניין רב, אבל שימור הספרים על המדף לא יחייה אותם ולא יוסיף שום ערך לחוקרים בדור הנוכחי. דווקא הארכיונים האישיים של שלושה גדולי הרוח האלה, השמורים בספרייה הלאומית, משמשים כאבן שואבת לחוקרים מכל העולם שבאים לעיין בהם שוב ושוב כשהם נחשפים וחושפים תעודות ופרטים ביוגרפיים על ימין ועל שמאל. רק לשם דוגמה, בשנת 2016 ראו אור לפחות ארבע ביוגרפיות על פרופ' גרשם שלום ובני משפחתו בשפות שונות. כותבי ביוגרפיות אלה וקודמיהם, כולם מלומדים חשובים, לא קראו את מאות המכתבים ששלח גרשם שלום לאשתו, לזלמן שוקן, להוצאת זורקאמפ, ולא עברו על עשרות כרטסות העבודה שלו, וזאת מהסיבה שהם כלל לא היו מודעים לקיומם. רק בסוף שנת 2016 סיימנו לרשום בקטלוג את החומרים הארכיוניים האלה, כך שיש לביוגרפים צעירים עוד בקעות רבות להתגדר בהן. בארכיונים, בניגוד לספרים, אין עותקים זהים, כל מסמך שנרשם הוא תעודה מקורית וייחודית שעומדת בפני עצמה. הספרייה הלאומית, כמו גם ספריות וארכיונים ציבוריים נוספים בארץ, משקיעים באיסוף וברישום ארכיונים, ומגדילים את מאגרי המידע שלהם כל הזמן. לסיכום, אני מזדהה לחלוטין עם תחושות ההחמצה והתסכול העולים מרשימותיהם של יוחנן פלוסר ושל משה פלאי, וחש אותה בעצמי בכל פעם שאני עומד מול עוד ספרייה גדושה ללא בעלים. עם זאת אני ממליץ להביט נכוחה אל המציאות. הספריות הציבוריות לא יכולות להפוך לבתי קברות לעותקים כפולים ומכופלים. יש לחשוב על פתרונות יצירתיים.